

ДЕКОДУВАННЯ ТЕКСТУ І ПІДТЕКСТУ ПУБЛІКАЦІЙ У ВИДАННЯХ ПІДКАРПАТСЬКОГО ОБЩЕСТВА НАУК

Анотація. У статті порушено проблему об'єктивної оцінки публікацій у двотижневнику Підкарпатського общества наук "Літературна неділя" (1941–1944) у контексті українознавства (соціолінгвістики, діалектології, історії мови й історіографії українського мовознавства). Докладніше йдеться про доробок К. Галаса, Ю. Керекеша, Й. Архія.

Ключові слова: Підкарпатське общество наук, "Літературна неділя", українознавчі лінгвістичні студії, К. Галас, Ю. Керекеш, Й. Архій.

Для об'єктивного висвітлення діяльності Підкарпатського общества наук (ПОН) необхідно застосовувати різні методи і прийоми аналізу, забезпечуючи скрізь, де це можливо, системний, а не вибірковий, підхід в оцінках усіх доступних матеріалів, що мають пряме чи опосередковане відношення до питань про те, хто, за яких умов, із якою метою та в яких формах співпрацював із ПОН, який наслідок цієї співпраці.

Це дуже важливо, оскільки про ПОН за останнє десятиліття розтиражовано чимало поверхових, далеких від історичної правди суджень і оцінок – без належної уваги до багатьох фактів, які засвідчують неабияку публічну активність на полі діяльності ПОН осіб з українською етнічною самосвідомістю, які намагалися у міру сил протистояти цілеспрямованим репресивним заходам гортистського режиму щодо тих закарпатців, які відстоювали своє право називатися українцями. Якщо у відносно демократичній Чехословаччині (1918–1938) українофіли мали приблизно симетричні можливості у культурно-освітніх змаганнях із русофілами, то за окупаційної угорської влади вони опинилися під заборонаю, у підпіллі. Потураючи русофілам і утискаючи українофілів, угорські владні кола розраховували, що за таких умов пустить міцне коріння рутенство як альтернатива українству. Великі надії покладалися на ПОН.

У статті-репортажі про урочисте засідання з нагоди підведення підсумків роботи ПОН у 1942 році В. Шерегій докладно переказав зміст виступу очільника й мецената товариства, греко-католицького протоієрея Олександра Ільницького, який проголошував таке: "Подкарп[атске] Общество Наукъ має бути тою духовною фабрикою, въ котрой можуть и мають робити всѣ духовнѣ роботники – сыны нашего народа на выбудованю нашой народной культуры въ единствѣ и въ братскомъ порозумѣню; має бути тымъ общимъ и на порозумѣню выбудованомъ громозводомъ, котрый зведе всѣ тѣ борьбы и ненависти, котрѣ выкликавъ въ минувшихъ часахъ языковой вопросъ. Сей языковой вопросъ правда, что лише на полю культурномъ указався, але было то лише маска политичного жита, котрый старався роздѣлити нашъ

народъ и котрый выкликавъ: "войну всѣхъ противъ всѣхъ". Сей нездоровый общественный станъ мало за задачу вылѣчити Общество Наукъ, котрое каждого, безъ огляду на его минувшу орієнтацію прийме mezi своихъ сповработниковъ, каждого, кто хоче робити на выбудованю консолидаціѣ на Подкарпатю" [14, с. 143]. Цією відкритістю керівництва ПОН (зокрема його виконавчого директора І. Гарайди) до компромісів із немалим успіхом скористалися носії української етнічної самосвідомості, яку можна вловити і безпосередньо в змісті їх публікацій (частіше в підтексті, напівприховано, натяками), й у багатьох деталях мови, які проглядаються крізь маску непривабливого, приреченого на недовговічність правопису.

Ще до ґрунтовних публікацій Й. О. Дзендзелівського про діяльність ПОН та І. Гарайди [найповніше див.: 9], до оприлюднення висновків авторитетного ужгородського славіста й глибокого діалектолога, що мова видань ПОН – українська, хоч і zdeформована штучно накинутим анахронічним правописом [8], К. Галас, один із колишніх активних авторів, твори яких публікувалися в "Літературній неділі" та інших виданнях ПОН, у бесіді-інтерв'ю з І. Ребриком 29 листопада 1984 року, пояснював, якою була мова видань ПОН і яка була потреба брати участь у цих виданнях, хоч далеко не з усім у них можна було миритися. Передусім К. Галас відзначив, що в 40-х роках він сам, а також А. Патрус, Е. Балецький, Ю. Керекеш, Й. Архій, Ю. Гойда та ін. змінили в своїй літературній творчості мовну орієнтацію – з російської на українську: "Усе це люди, які почали писати російською мовою, бо так були виховані. І, правду кажучи, коли я писав російською, я був переконаний, що я росіянин. Бо так нас виховували наші вихователі, так нас орієнтували наші вчителі, і ми їм вірили, бо ми були малі, як кажуть, та голі, і своєї точки зору не було. [...] А в 40-х роках, коли я став студентом Будапештського університету на відділі славістики, коли почав слухати лекції із слов'янського мовознавства в академіка Кнежі (він академіком став уже пізніше, тоді він був просто професором) та й у інших викладачів, то я почав розуміти, що я все-таки українець і що в українського народу є своя літературна мова, на яку він має право, якою він користується, яку він любить,

яку шанує і т. д. Ну ще більше почало роїтися в голові, коли в Будапештському університеті до нас почали потрапляти через фронт радянські видання, російські і українські. Особливе враження справила хрестоматія Бархударова і Обнорського⁷. Я там прочитав, що є три східнослов'янські літератури і мови: українська, російська і білоруська. Побачив, що позитивно це вирішено давно..." К. Галас мав можливість з'ясувати, як українське національне питання висвітлювалося В. Леніним та Ф. Енгельсом (зокрема в статті "Німеччина і панславизм"), у чому полягає тут здоровий глузд і науковість. "Ну і ось після зустрічі з такими фактами, – підкреслив К. Галас, – я почав надавати ревізії те, що я виніс із Хустської гімназії. Ну і прийшов до висновку, що все-таки треба йти тим шляхом, яким пішли галичани в свій час, і Франко, і інші. Франко теж починав спочатку писати язичієм, і теж не зразу вийшов на шлях правильного розуміння цієї проблеми. Так ми вирішили зробити, що можна було в тих умовах, а тоді зробити можна було не багато, і вирішили засвідчити, що українська література жила все-таки і під час окупації на Закарпатті і спромоглася на збілочку, яку назвали, думаю, досить прозоро – "Перед сходом". Схід був недалеко. Туди ввійшли мої вірші, вірші Архія і Керекеша. Ми втрьох тоді були студентами, разом жили в Будапешті, то нам і вдалося якось зорганізуватися, зібрати матеріал на цю збілочку. Вийшла вона у правописі, який не дуже годився для неї, але іншого виходу не було. Ми відчували, що це не той правопис, який нам треба, але нічого зробити не можна було. І були впевнені, що прийде час – можна буде змінити оцю, як кажуть, насильно натягнуту на нас шкуру і показати ці вірші у тому правописі, який є українським, сучасним, загальноновизнаним на всіх землях. [...] Ну, і в тих умовах, коли можна було щось легально робити, ось ми ці реальні умови використали..." [5, арк. 7–9].

Одразу після виходу збірки "Перед сходом" І. Гарайда опублікував рецензію на неї, позитивно оцінивши прагнення молодих авторів промовистим поетичним словом наблизитися до світлого майбутнього. Рецензентові особливо імпувала мова творів та їх ідейне спрямування: "Автори не лише пишуть чистим народним язиком, але і ідеологічно ввідрізняють себе від народо-довецьким духом. Се видиме у віршах Архія, Барв'янка, Вершана. Бо ся молода трійця поетовь справдѣ проникнута одною ідеєю – любити свій родь, свій языкь, боль надь народнымь, горемь, соціальною бѣдою населеня, а передовсѣмь внутрѣшною незгодою, котра розбиває родныхь братовь на два ворожѣ таборы, якѣ непримиримѣ и такь взаимно десятиами лѣтъ воюють изь собою.

⁷ Мається на увазі книга: Обнорский С. П., Бархударов С. Г. Хрестоматия по истории русского языка. – Ч. 1. – Ленинград: Учпедгиз, 1938.

Изъ той борьбы выходятъ и нашѣ авторы, тому въ ихъ вершахъ отчуваеся живо отгомонь еѣ, якъ тихъ, что провидѣли, пробудилися изь глубокого сну. До той борьбы приключаетъ и вѣра въ будущность и лѣпшѣ часы, коли вся незгода зникне. Той часъ уже близко, бо **передъ сходомъ**. Той ранокъ, котрый слѣдуе, буде величавый и славный. Ему спѣвають они гимнь. [...] Идеоно найсильнѣйший Вершань. Тутъ-тамъ поднимаетъ онъ до пророчого патосу. Идея у него овиваетъ въ дѣйное поетичное тѣло, чимъ его вѣршѣ заслугуютъ на увагу" [7, с. 72].

Тут доречно нагадати, що І. Гарайда у своєму листі просив К. Галаса писати до ПОН із розумінням того, що продукція товариства має пройти цензуру [6]. І. Гарайда мав на увазі передусім ідейне спрямування поетичних творів, але, зрозуміло, це стосувалося й мовної форми всіх публікацій під грифом ПОН. Своім дописувачам редакція ПОН відкрито заявляла про правові зміни, які будуть зроблені у випадку схвалення їх матеріалів до друку. Наприклад, А. Грицакові адресувався такий вердикт: "Вашу статью: "Великоднѣ забавы на Гуцульщинѣ. (Село Росішки)" помѣстиме въ слѣдуючомъ числѣ, але правописомъ принятымъ Подк. Общ. Наукъ" [14, р. II (1942), с. 72].

Редакційне керівництво ПОН мало повне уявлення про справжні мовно-етнічні уподобання авторів. І що вони дуже часто не були "угороруськими" ("рутенськими", "русинськими"), недвозначно свідчила й правописна форма рукописів, яка, як правило, не була "гарайдівською". Те, що відбувалося у виробничо-видавничій сфері, прихованій від читачів, можна відтворити на підставі архівних документів, серед яких особливу вагу мають матеріали приватного листування осіб, які активно співпрацювали з ПОН, обговорювали новини навколо друкованої літературної та наукової продукції цього товариства. Важливі факти містять, зокрема, листи Й. Архія та Ю. Керекеша до К. Галаса влітку 1942 року (усі троє на цей час були студентами Будапештського університету).

Й. Архій, перебуваючи вдома, у передмісті Ужгорода Радванці, у листі від 27 червня 1942 р. запрошував К. Галаса погостювати, а також разом завітати до працівників Підкарпатського об'єднання наук, із якими Й. Архій уже налагодив ділові стосунки: "В понеділок пішли би ми в город – в редакцію та в П. Общество Наук, а потім до Недзільського та Керчі. Потушняк, Лелекач та панночки, які роблять в редакції, дуже цікаві на Тебе, бо що поправки Твоїх віршів торкаєся, сказав слідує: "Вун дуже добрі володіє римами та ритмами, а що до змісту, то й не казати... Якраз тому не бажає собі, щоби хтось їх в редакції губив і т. п." Много ще говорилося на той раз в редакції, при чім Потушняк постійно винуватив набирачів та друкарню. Я на се сказав йому, що корректори мають старатися сякі друкарські хиби при коректурі поправити, а відтак дати вершик або щось іще в

печатню. Потушняк а головно Лелекач пообіцяли мені, що більше раз подібне не станеся, а коли би сталося, то воно було би зроблено несвідомо. Найновіша “Літературна Прилога” много ліпше вийшла, як попередна. Мені ні цятку не поправили. (Тай не будуть поправляти). А Тобі поправили дещо? Я оригінал Твій не видів.

В послідних днях я часто звик зайти до Потушняка [...]. Редактори поздоровляють Тебе. Потушняк просить у Тебе “в подечім” вибаченя”⁸.

Далі Й. Архій розповідає про настрої в русофільському таборі, від якого дистанціювалися і Й. Архій, і К. Галас, і Е. Балецький: “[...] “русскіє” хлопці часом очорнюють мене. Не любився їм стих “Не вірю днесь...” Правду сказати – він і мені не любився, – так дуже був покалічений⁹. “Бранянь, ругають” та “измѣнникомъ” називають чесного чоловіка. На все те був я ще в Пешті приготований, і тому тепер на їх слова не звертаю ні найменшої уваги. Дуже добре знаю, що слова ті “являються сплошнымъ воплощеніємъ обезсиленныхъ идиотовъ”. Коло мене і Тебе, і Балецького “лихомъ поминають”. Вони особисто не зачіпаються з чоловіком, лиш поза очі “сознательно [...]ть” чоловіка. Многі вагаються, а многі ще ліпше фанатизуються. Не біда. Всі вони в очі честують Иванова” [1].

Завершується лист повторним запрошенням погостювати: “Ти неотмінно прийди до мене. У нас будеш дуже добре чувствоватися” – і цікавим, промовистим зауваженням із приводу очікуваної появи в Ужгороді П. Продана, студента Будапештського університету, однокурсника й близького товариша К. Галаса ще з часу спільного навчання в Хустській гімназії, відомого на той час у краї російськомовного поета: “Продан – чую – на 2-ий тиждень буде в Ужгороді. Не знаю, чи зайде до мене. І йому я дуже порадовав би ся. Не є я тим фанатиком та ворогом і зрадником свого народу, яким назвали мене подакотрі паничі! Правда – не

⁸ За свідченням Б. Галаса, в домашніх розмовах К. Галас не раз висловлював жаль, що до “калічення” його віршів (не лише правописного характеру) був причетний Ф. Потушняк. Сигнали, де текст спотворено, залишені К. Галасом і безпосередньо в тих примірниках річників “Літературної неділі”, які зберігалися в його приватній бібліотеці.

⁹ Вірш “Не вѣрю днесь...” за підписом Й. Архій-Ивановъ надруковано в числі 11 “Літературної неділі” за 1942 р. У нашому розпорядженні річник цього видання (свого часу подарований Й. Архієм К. Галасові) з двома авторськими виправленнями у тексті вірша. Про громадянські настрої Й. Архія найвиразніше свідчить четверта строфа поезії: “Ганьбитися своимъ, народнымъ И плести стихъ языкомъ моднымъ, Чтوبъ и братъ мене не розумѣвъ – Хиба се Богъ менѣ велѣвъ!” [ЛН. – 1942. – Р. II. – С. 97]. У цьому ж номері ЛН на с. 101 надруковано одну з найкращих поезій К. Галаса – “Vivere!” – зі значними деформаціями авторського тексту. По ньому автор, уже в пенсійному віці, олівцем написав розмахисто: “Покалічено!”.

вони, але діла та час оправдають мене та всіх нас перед світом” [1].

Іще одним цікавим атрибутом листа є примітка в дужках після слів звертання до адресата (“Дорогий Кириле!”) – безпосередньо під датою написання листа, справа: “Писано: ублянським діалектом / говором Ублі”. Це, певно, слід сприймати як напівжарт, що мав би означати: лист написано вільним стилем, із говірковими вкрапленнями (із натаком на норвезького вченого О. Броха, що дослідив говірку ужанського села Убля [тепер прикордонного з Україною села в Словаччині], поблизу Малеого Березного, неподалік Ужгорода, і характеризував цю говірку як малоруську, тобто українську).

Не менш змістовні й цікаві листи Ю. Керекеша, котрий, приїхавши влітку у міжсеместровий період додому, в рідне село Великі Лучки, вирішив зупинитися не тут, а в Мукачеві, де, як йому здавалося, складуться кращі умови для реалізації самоосвітніх і творчих планів.

У листі до К. Галаса від 2 липня 1942 р. Ю. Керекеш пише про свої враження від матеріалів, уміщених у “Літературній неділі”, розповідає, які настрої в колах молоді мукачівської інтелігенції: “Твоя стаття “Думайте – читайте” – дуже, дуже сильна і сміла¹⁰. Не знаю, як на то дивляться наші “русскіє”. Такої острої річи ще в сьогорічній “Л. Н.”-ї не було. Тут ще ніхто о нашій роботі не знає¹¹. Ті, що знають <...> (як Комлошій¹²) нікому о тім не говорять. Комлошій мені говорив, що з початку Недзельській та ще, думаю, Геровській¹³ дуже мали дяку “сбить” нас, но потім рішили, що ліпше буде мовчати. Комлошій говорить, що лишень зато мовчать, бо не хотять згубити авторитет “карпатского апостола” Балецкого межи народом. Які великодушні! Але ми знаємо, чому мовчать. Мовчати, бо хотять довше жити. Боротися з нами они не в силі. Они видять, що і “людишки” щось можуть. Комлошій лишень злиться на “рутенів”. З нами він добрий. І він признає, що наш язык ближче стоить до українського і що він добрий з усіми вкраїнцями, але його “убѣждение” русское. Йому будуть печатати оповідане – тому його

¹⁰ Стаття “Думайте – читайте” (так безпосередньо перед текстом, а у змісті річника “Думайте, читайте”) надрукована за підписом Д. М. (= Дроздь М., один із псевдонімів К. Галаса) [ЛН. – Р. II. – Унгварь, 1942. – С. 115–117].

¹¹ Мається на увазі відхід від русофільського табору і пропагування української національної ідеї в художньо-белетристичній формі та в наукових розвідках на сторінках видань ПОН.

¹² Іван Комлошій – автор кн.: Вѣ корчмѣ. Весела сцена въ одномъ дѣйствиі. – Унгварь – Ужгородь, 1942.

¹³ Євген Недзельський (1894–1961) – педагог, літературознавець, мистецтвознавець русофільської орієнтації. Співпрацював із ПОН. Жив і працював переважно в Ужгороді. Після 1945 р. – у Празі [13, с. 240–241]. Георгій Геровський (1886–1959) – педагог, мовознавець, історик. Учителював (1922–1945) у середніх навчальних закладах Закарпаття і Східної Словаччини [13, с. 84].

“убъждене” тверде. Нас двох та і Архія майже всі рускіє почитають якось за чесних людей – бо ми українці” [11].

У цитованому листі Ю. Керекеша є й інші важливі деталі, що засвідчують настрої, якими були сповнені Ю. Керекеш та К. Галас улітку 1942 року, і те, як сприймалася їх нова лінія громадської й літературно-наукової активності.

У завершальній частині листа Ю. Керекеш повідомляв: “За ці два місяці я вже нічого писати не буду, бо я повинен учитися на сигорлат”¹⁴ [11].

Продовження теми про етнічно-мовні самовідчуття в товаристві молоді творчої інтелігенції – у листі Ю. Керекеша до К. Галаса від 10 серпня 1942 р.: “Вчора був тут [у Мукачеві – В. С.] Балецький, Бурлак¹⁵ і Горянин¹⁶. З Балецьким я і до обіда і по обіді, з Бурлаком та Горянином по обіді геть до пізньої ночі, був ведно. Говорили про все. Пятий – Комлошій. Зі мною розговорився був Горянин. Вже і він наш чоловік... Іде то помали... Комлошій та Бурлак ще держаться традиції за

хвіст. Горянин (Страна простацкая) наче при сповіди – заговорив все, що було на серцю. Я лише слухав, та посмішкувався – радів. Комлошій ходив як міхом ударений. “На Йвана нигда бы бивим не повів”, – говорив він мені, не дивлячись на то, що чув це і сам Горянин. “Розбив тройцю”, – говорив до мене. (Тройця – вони двоє та Бурлак). Я йому відповідав – що це колись і він дійде до того, до чого ми. А він лишень смутно кивав головою – напевно думав на свої “Съренські люди” – оповідання, що мають незадовго появитися. Може бути, що і він тільки по “полному собранію сочиненій” хоче стати розумнішим, як і Архій з Горянином.

О нашій роботі тут мало хто знає. Не раз стрічаюся з такими людьми, що якось дочулися, що я нібито поет. Звичайно такі, як з поетом, починають (стараються) говорити по руски. Але коли вчують потім говорити мене, то у них відразу таким килим та глухим стає вираз лица, що мені страшно хочеся сміяти. [...] Недавно Логай говорив з Керчом¹⁷ про нас. Керча Тебе дуже шкодує, що пустився Ти на такі діла. Главне те, що і він признав себе українцем, таким, який хоче ведно з рускими орати і стоїть за єдинство русской культури і языка. Заосталий Українець! [12].

Залишаючи висловлювання Ю. Керекеша про Е. Балецького для розгляду й аналізу в іншому дослідженні, повернемо тут увагу до згаданої статті К. Галаса “Думайте – читайте”, яку виокремив Ю. Керекеш як сміливу.

Мабуть, гострота викладу в цій статті була найбільше сконцентрована в тій частині, в якій порушувалося питання про мовні традиції на Закарпатті. Відзначивши успіхи земляків у галузі образотворчого й музичного мистецтва, де для реалізації їх талантів навіть на європейському рівні непереборних перешкод немає, автор розмірковує, чому суттєво інакше виглядають справи в тих галузях творчості, де основним інструментом є слово, мова:

“У найневигіднішому мішку знаходяться всетаки сироти, наші літератори. Їх зброя – мова, стиль... Треба писати, висловлюватися якось. А хто не знає, як стоїть справа з нашими мовними нісенітницями? Пишуть сяк, пишуть так... Що

¹⁴ Сигорлат – угорське *szigorlat* ‘державний іспит’.

¹⁵ Іменем Бурлак підписував свої російські поезії Іван Угрин, греко-католицький священник (1923–1947). Закінчивши Мукачівську гімназію, вчився в духовній семінарії в Будапешті. Друкувався в збірниках “Живая струя” (1940), “Шаги” (1941), “Литературный альманах” (1943).

¹⁶ Псевдонім Івана Лявинця (1923–2012), під яким вийшла друком його збірка поезій “Страна простацкая. Стихи” в серії “Библиотека современных угро-русских писателей” (Унгварь – Ужгородь, 1942). Після закінчення Мукачівської гімназії (1941) навчався на богословському факультеті Віденського університету. Жив у Чехословаччині, пізніше в Чехії, у Празі, активно боровся за права греко-католицької церкви, за що зазнав переслідувань. 13 березня 1996 року Папа Іван Павло II заснував для греко-католиків Чехії окремий екзархат і першим єпископом призначив о. Івана Лявинця, який і очолював греко-католиків Чехії до 2003 року. Похований у Волівці. Як новину про відхід І. Лявинця від русофільського табору Д. Вакаров повідомляв С. Паньков в листі від 17 серпня 1942 р.: “Слыхал Ты, что Горянин стал хохлом? Я не очень удивляюсь, так как от такого ничего другого и ждать нечего. Можешь это ему передать. Ты с ним переписываешься. Вот Тебе и “Страна простацкая”... [...] А Горянину напиши что-нибудь на прощанье. Не ругай его, не стоит этого...” [4, с. 186]. Примітно, що Д. Вакаров представив учинок І. Лявинця (Горянина) як перехід у стан “хохлів” (тобто українців), хоча мав на увазі початок його співробітництва з ПОН. Помилковим є редакційний коментар до цього місця в листі, мовляв тих літераторів, які писали на так называемом “подкарпатурском языке” і виступали на сторінках журналу “Літературна неділя”, Д. Вакаров с издевкой называл “хохлами” [4, с. 256]. Насправді все інакше. Д. Вакаров товаришував із К. Галасом у Будапешті й добре орієнтувався, в якому розумінні став “хохлом” і К. Галас, і Ю. Керекеш, і Й. Архій, і Е. Балецький, і І. Лявинець... “Кирилл не угрорус”, “Кирилл не предатель, а искатель правды”, “Дело в том, что он – украинец и с тем, за кого Ты его приняла, не имеет ничего общего”, – пояснював Д. Вакаров у своїх листах до В. Гайду від 25 квітня і 5 травня 1942 р. [3, с. 181; 4, с. 182].

¹⁷ Керча Іван-Георгій (1914–1951). Навчався в Мукачівській гімназії (1924–1932), на філософському факультеті Празького університету (1932–1937). У березні 1939 р. повернувся на Закарпаття, працював літературним редактором газет “Русский вестник” (вересень 1939), “Русская правда” (вересень 1939–1940), “Русское слово” (1940–1944), служив в угорській армії (березень–серпень 1943). Був секретарем “Союза угро-русских писателей” (1940–1944), прес-секретарем Ужгородського футбольного клубу СК Русь (1941–1943), редактором видавничих серій “Библиотека современных угро-русских писателей” (1940–1943, 19 кн.) та ін. Після війни працював завідувачем відділу народної освіти (1946–1949), заступником голови (1949–1951) виконкому Закарпатської обласної ради [див.: https://ru.wikipedia.org/wiki/Керча_Иван-Георгий_Юрьевич].

робити, як писати: постає перед чоловіком величезне питання. Дивиться кругом, бачить: навколо народ, свій народ, говорить по-своєму; видно, має мову... Писати як? Але... І починається “ходіння по муках”. Часом чує: традиція, свята традиція, не порушуйте, пишть так, як традиція велить. Але що то за традиція? Як писали, як творили і хто творив ту традицію? І знову темно... А ми – жителі Середньої Європи в ХХ столітті” [10, с. 116]¹⁸.

Коротко згадавши, як змінювалася в минулому “нешасна традиція” (найстарший період – церковнослов’янський, далі – латинський, наступний – мадярський), М. Д. (К. Галас) підкреслює, що на цю останню традицію ніхто не покликається, “хоча ми маємо повне право твердити, що й тоді писалося кирилицею, а мова є нашою народною мовою. Напр., Довгович так писав: *Кертикъ собѣ сѣю И самъ поливаю: Фіялки лелѣю И зѣля, что знаю...* і т. д. або: *Дурень бемъ я журигитися Тай деколи не впитися, Кой и тому часъ*”. Далі цю тезу автор розгортає й посилює: “Якщо вже стоїмо тут, то можемо з повним правом заявити й про цю традицію. Чому подекотрі пани-учені ці факти якось не дуже пхають нам в очі? Може, тому, що там є аргументи за права нашої народної мови? Коли традиція, то хай буде вже традиція повна, а не окремі ці шматки, а саме ті, котрі начебто служать аргументами проти нашої народної мови. Маскувати традицію для довірливих неуків, правда, легко, але не дуже чесно, тим більше, що тут іде мова про цілі наші покоління, про цілу нашу будуччину” [10, с. 116].

Далі М. Д. (К. Галас) висловлює дуже важливі міркування про мову О. Духновича: “Дуже багато такої плутанини постало і постає щодо мови Духновича. Тим, що цікавляться цим ділом ширше, радимо прочитати самого Духновича, як також і всю літературу про нього, відносини з окремими особами того часу і т. д., щоб мати ясний образ про форму його думок, його ідей т. п. Само собою кожен мусить мати перед собою ті умови, в яких розвивалася діяльність Духновича; без цього не можна порозуміти пульс тієї епохи, а без того знову не буде ніякої ясності в цих питаннях” [тут автор відсилає читача до праць В. Бирчака, К. Студинського, Є. Сабова, Ф. Тихого, Є. Недзельського]. “Із цих даних, котрі дотепер про Духновича знаємо, можемо сказати, – узагальнює К. Галас, – наступне: **Духнович свідомо прагнув не писати народною мовою, але все-таки та народна мова стихійно володіла Духновичем на протязі всієї його творчості.** Доказом того всього є його твори, котрі в жодному випадку не можна

назвати, напр., російськими [“русскими”], як то подекотрі партії намагалися довести. Для цього досить згадати хоча б фонетичну сторону його писань, щоб раз і назавжди відкинути подібні твердження. Лексикальна частина його творів підтверджує те саме. Словом, Духнович як не як є нашим **народним** поетом, хоч і проти своєї волі. Про Павловича ніщо й говорити. Хто не знає, як писав наш “маковицький соловей”?” [10, с. 116].

Окрему увагу приділено постаті І. Раковського, про мовну практику якого сказано таке: “Він один час писав чисто по-російськи [“по-русски”], **точно так, як його приятель російський священник (тобто великорос) Войтковський.** Про це вже багато писалось”. І далі: “Варто згадати, однак, що цей час був часом панславізму, під впливом котрого і словаки писали по-російськи (по-великоруськи). Напр., Андрій Радли[н]ський” [із покликанням на Францева].

У завершальних рядках статті К. Галас зауважив: “Згадали ми лише тих, на котрих звикли покликатися найбільше вороги нашої народної мови і бачимо, що т. зв. традиція виглядає трохи інакше, як це говорять декотрі пани і що вона часто має в собі дуже багато хворих місць. Значить, і традиція не може бути стопроцентним мірилом наших питань. [...] Тому радимо нашим молодим інтелігентам (старим також не пошкодить) узяти під строгу об’єктивну критику все, переоцінити наші цінності і тільки після всього цього починати будувати храм нашої народної культури. На чужих надіятися нам нічого. Для нас можемо дещо зробити лише ми своїми власними силами. А час би вже”. Підписано: Будапешт, V. 1942. М. Д. [10, с. 116–117].

Отже, вищенаведені факти ще раз неспростовно доводять, що Підкарпатське общество наук зуміло заохотити й залучити до плідної літературної та науково-освітньої праці на користь рідному народові цілу плеяду талановитих, творчих людей, що володіли ґрунтовними знаннями, здобутими у визнаних європейських освітніх центрах (Будапешт, Прага, Відень), і визначилися як носії української національної самосвідомості. Серед них Й. Архій, К. Галас, Ю. Керекеш, Е. Балецький – поряд із такими постатями, як Ф. Потушняк, М. Лелекач, О. Маркуш, В. Маркуш (Маркусь), Ю. Боршош-Кум’ятський, Марко Бараболя (І. Рознійчук), А. Грицак, П. Міговк, Л. Дем’ян, І. Лявинець та інші. В умовах, коли доводилося приховувати свої національні переконання, усі вони вимушено погоджувалися на те, щоб їхні літературно-художні твори й наукові праці друкувалися в душі настанов граматики І. Гарайди. Усі вони сподівалися, що настане інший час – і все написане ними й закодоване засобами штучно накинутого анахронічного (по суті репресивного) правопису неодмінно буде розкодоване й дійде до читача тією мовою, яка насправді моделювалася в їх свідомості і яка мала бути привабливою не лише для земляків на теренах Закарпаття, а й значно ширше –

¹⁸ Текст відтворюємо з правописними і деякими грама-тичними корекціями в напрямку до сучасних норм, адже український оригінал статті був штучно (вимушено) підправлений, трансформований у редакції ПОН, щоб приховати в “гарайдівській” подобі авторську орфографію й одночасно замаскувати багато чого іншого в значеннях і смислах слів та виразів.

на всіх просторах, де живуть їх однокровні брати, нащадки літописних русичів, зберігаючи свою ідентичність попри несприятливі історичні умови. Українознавчу, у тому числі й лінгвістичну, продукцію співробітників ПОН іще належно не ви-

вчено й не оцінено. Успіх у цій справі великою мірою залежатиме від правильного розуміння напрямів і способів декодування не лише мовної форми цієї продукції, а й адресованого нащадкам закладеного в ній реального змісту і смислу.

СПИСОК ВИКОРИСТАНОЇ ЛІТЕРАТУРИ

1. Архій Й. Лист до К. Галаса від 27 червня 1942 р. // Приватний архів Б. Галаса.
2. Вакаров Д. Письмо В. Гайдю от 25 апреля 1942 г. // Вакаров Д. Сочинения. – Ужгород: Карпати, 1986. – С. 182–183.
3. Вакаров Д. Письмо В. Гайдю от 8 мая 1942 г. // Там само. – С. 180–182.
4. Вакаров Д. Письмо С. Панько от 17 августа 1942 г. // Там само. – С. 186 [Примечания. – С. 256].
5. Галас К. [Питання літературної мови на Закарпатті] / [Текст: відтворений І. Ребриком магнітофонний запис розповіді К. Галаса]. – 1984. – 29 листопада. – 9 арк. // Приватний архів Б. Галаса.
6. Гарайда І. Лист до К. Галаса від 3 квітня 1944 р. [Фотокопія] // Сучасні проблеми мовознавства та літературознавства (Зб. наук. праць). – Вип. 6: Зб. пам'яті Кирила Галаса. – Ужгород, 2002. – С. 480.
7. Г[арайда] И. [Рец.:] Новѣ книжки: Й. Архій – Ю. Барвѣнокъ – К. Вершань: Передѣ сходомъ. Народна Библиотека ч. 16. Выдана Подкарпатского Общества Наукъ, Унгварь, 1943, 16°, ст. 48. Цѣна 70 фил. / И. Г. // Литературна Недѣля. – 1943. – Р. III. – С. 72.
8. Дзендзелівський Й. О. До Ю. В. Шевельова. 15 серпня 1994 р. // Дзендзелівська Н., Дзендзелівський Й. Листування професора Юрія Шевельова з професором Йосипом Дзендзелівським // Записки наукового товариства імені Шевченка. – Т. 246 (CCXLVI). Праці філологічної секції. – Львів, 2001. – С. 666–668.
9. Дзендзелівський Й. О. І. А. Гарайда як філолог і громадський діяч // Acta Hungarica 1996–1997, VII–VIII роки видання. – Ужгород, 1998. – С. 144–167.
10. Д[роздь] М. Думайте – читайте / М. Д. // Литературна Недѣля. – Р. II. – Унгварь, 1942. – С. 115–117.
11. Керекеш Ю. Лист до К. Галаса від 2 липня 1942 р. // Приватний архів Б. Галаса.
12. Керекеш Ю. Лист до К. Галаса від 10 серпня 1942 р. // Приватний архів Б. Галаса.
13. Краєзнавчий словник русинів-українців: Пряшівщина. – Пряшів: Союз русинів-українців Словацької Республіки, 1999. – 500 с.
14. Литературна Недѣля Подкарпатского Общества Наукъ / Подъ ред. Др-а Ивана Гарайды. – Рочникъ I–III. – Унгварь, 1941–1943.
15. Шерегії В. Одинъ рокъ успѣшной працѣ Подкарп[атского] Общества Наукъ / Дръ В. Шерегії // Литературна Недѣля. – 1943. – Р. III. – С. 142–144.

Vasylyna Suhoniak

*Decoding text and subtext of publications in editions
of Subcarpathian Society of Sciences*

Summary. The problem of objective assessment of publications in the biweekly “Literaturna Nedilia” (1941–1944), published by Subcarpathian Society of Sciences, in the context of Ukrainistics (sociolinguistics, dialectology, history of language and linguistics Ukrainian historiography) raises the article. Special attention is paid to publications by K. Halas, Y. Kerekesh, Y. Arkhii.

Key words: Subcarpathian Society of Sciences, Literaturna Nedilia, Ukrainistics linguistic studies, K. Halas, Y. Kerekesh, Y. Arkhii.

Одержано 31.05.2016 р.